

Karina Szafrńska

Pedagogium WSNS w Warszawie

Usamodzielnianie wychowanków Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych

Abstrakt: Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze (MOW) to instytucje resocjalizacyjne przeznaczone dla młodzieży niedostosowanej społecznie, która umieszczana jest w nich na mocy postanowienia sądu. Wiele niepokojów budzi proces usamodzielniania wychowanków powracających do swoich, zwykle destrukcyjnych, środowisk wychowawczych. Istnieje obawa, że podjęte w ośrodku działania resocjalizacyjne i wychowawcze zostaną zniweczone. Szansą na dobre funkcjonowanie jest udzielenie niezbędnej pomocy podczas tzw. procesu usamodzielniania, który przygotowuje wychowanków do życia w społeczeństwie. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na oddziaływania MOW mające na celu usamodzielnienie wychowanków na przykładzie projektu „Trampolina” Księży Orionistów (MOW ul. Barska w Warszawie) oraz projektu otwarcia i prowadzenia grupy usamodzielniającej „Damy radę” w MOW w Radzionkowie.

Słowa kluczowe: Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy (MOW), usamodzielnienie wychowanków, programy usamodzielniania, młodzież niedostosowana społecznie.

Wprowadzenie

Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze to instytucje resocjalizacyjne przeznaczone dla młodzieży niedostosowanej społecznie, która umieszczana jest w nich na mocy postanowienia sądu. Do ośrodków kierowana jest młodzież wieku od 13 do 18 lat, posiadająca specyficzne zainteresowania, w różnym stopniu zagrożona czynnikami ryzyka i dezadaptacji społecznej (Greczuszkina, Ostrowska 2005, s. 169–170).

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 4 § 1, Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, 26 października 1982, Dz.U. 1982, Nr 35, poz. 228 z późn. zm.) wymienia objawy świadczące o demoralizacji młodzieży, które wymagają reakcji sądu i mogą być przyczyną umieszczenia w MOW:

- naruszenie zasad współżycia społecznego,
- popełnienie czynu zabronionego,
- systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego,
- używanie alkoholu lub innych środków odurzających,
- uprawianie nierządu, włóczęgostwo i udział w grupach przestępczych.

Demoralizacja traktowana jest jako szczególnie intensywna i względnie trwała postać niedostosowania społecznego. Leszek Lernell (1978, s. 275) zwraca uwagę na to, że „u osób nieletnich granica między czynami zakazanymi przez ustawę karną a innymi zachowaniami dewiacyjnymi, które są wyrazem niedostosowania społecznego jest prawie nieuchwytna”. Resocjalizacja jest to „całokształt zabiegów, mających na celu przystosowanie jednostki do życia społecznego zgodnego z normami i regułami tejże społeczności a wychowanie resocjalizujące obejmuje strategię, procedury i metody postępowania, które mają na celu wywołanie korzystnych zmian w zachowaniach, motywacjach i strukturach regulacyjnych jednostki niedostosowanej” (Pytka 2003, s. 13). Twórcza resocjalizacja pozwala spojrzeć na wychowanka z innej perspektywy i podjąć oddziaływanie w zakresie wszystkich parametrów istnienia jednostki (biologicznych, osobowościowych, duchowych) i podjąć oddziaływanie korekcyjne i rozwijające poprzez twórcze uczestnictwo w kulturze i alternatywne formy pracy pedagogicznej (resocjalizacyjnej) (Konopczyński 2006). Ogół oddziaływań wychowawczych w MOW powinien prowadzić do takich zmian osobowości wychowanka, w wyniku których przekształceniu ulegnie zachowanie jednostki, wzmocni się jej odporność na negatywne wpływy środowiskowe a także zostaną stworzone warunki do usamodzielnienia się podopiecznego, kiedy funkcję wychowawcy zastąpią własne mechanizmy kontroli wewnętrznej. Dzięki temu będzie zdolny do niezależnego działania i emocjonalnego funkcjonowania, co oznacza osiągnięcie „takiego poziomu rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego, który umożliwia względnie samodzielne i niezależne funkcjonowanie w społeczeństwie” (Dąbrowski 1995, s. 354). Jest to proces złożony i wymagający indywidualnego podejścia do każdego wychowanka (Górski 1995).

Podmiotowość, odpowiedzialność i autonomia

– w kierunku przygotowania do samodzielności

W naukach humanistycznych atrybutem człowieka jest jego podmiotowy status. Upprzedmiotowanie kojarzone jest z odebraniem człowiekowi jego niezbywalnego prawa do samostanowienia i wolności. W personalistycznej koncepcji Karola Wojtyły (1969, s. 44–48) podkreślona została aktywność i samodzielność człowieka,

wyrażająca się jego zdolnością do podejmowania decyzji i dokonywania wyborów zgodnych z własnym i wspólnym dobrem czyli podmiotowość człowieka, kształtująca się w bytowaniu i działaniu wspólnoty. W ujęciu Wincentego Okonia aktywność jednostki kojarzona jest z działalnością w takich sferach, jak: poznawanie świata, przeżywanie wartości i zmienianie świata, czyli innymi słowy z aktywnością intelektualną, emocjonalną i praktyczną (Okoń 1998, s. 196–198).

Józef Lipiec ustosunkowując się do podmiotowości człowieka nawiązuje do rozwoju jednostki jako podstawy do upodmiotowienia, prowadzącego do jego samodzielnności, niezależności i autonomii (Lipiec 1997, s. 13). Franciszek Adamski określa człowieka jako podmiot wychowania, jednocześnie wskazując cel wychowania, jako kształtowanie osoby ludzkiej w kierunku jej harmonijnego rozwoju, uwzględniające doskonalenie jej wrodzonych zdolności fizycznych i moralnych dla własnego dobra i dobra społeczności, w której żyje. Rozumienie wolności człowieka w sensie samodzielności i odpowiedzialności powinno wyrażać się, zdaniem tego autora, w dokonywaniu wyborów, „poszukiwaniu i poznawaniu tego co godne ludzkiego dążenia” (Adamski 1999, s. 183). Podobnie Józef Górniewicz podkreśla, że podmiotowość człowieka należy rozpatrywać w świetle jego myśli, działań i woli (Górniewicz 2001, s. 26–27). Samoświadomość i poczucie własnej odrębności są elementami struktury podmiotowości ludzkiej. W psychologii pojęcia związane z podmiotowością koncentrują się wokół człowieka konkretnego, rozwijającego się w określonym kręgu kulturowym, podlegającemu wpływowi czynników zewnętrznych i innych osób. Jednak ludzkie podmiotowe zachowania ściśle łączą się z czynnikami wewnętrznymi jednostki. K. Korzeniowski wskaźnik podmiotowości wywodzi ze świadomej działalności, psychologicznej odrębności i autonomii (Korzeniowski 1993, s. 45, 56, 71). Właściwościami podmiotowości wymienianymi w ujęciach psychologicznych są: samodzielność, samoświadomość, aktywność, odpowiedzialność, działanie przyczyniające się do sprawczości i twórczości człowieka. W dziedzinie socjologii podmiotowość kojarzona jest z działaniami jednostki i jej mocy sprawczej w oddziaływaniu na grupę (Sztompka 2005, s. 536–537, 566).

W koncepcjach filozoficznych, psychologicznych i socjologicznych pojęcie podmiotowości człowieka łączone jest z autonomią, wolnością, odrębnością, samoświadomością i samorealizacją, rozwojem i działaniem sprawczym dla dobra własnego i społeczeństwa. Wskaźniki takie jak: świadome, wolne i niezależne działanie, dążenie do zmiany siebie należą do najbardziej istotnych w wychowaniu i przygotowaniu młodego człowieka do samodzielnego, dorosłego funkcjonowania (Kwiatkowska 1998, s. 119).

Samodzielność życiowa

Okres wejścia w świat dorosłych i rozpoczęcie samodzielnego funkcjonowania jest trudny dla wszystkich młodych ludzi, a szczególnie takich, którzy wychowywa-

li się poza naturalną rodziną. Cały proces wychowania służy przygotowaniu do „dorosłego” życia. Mikołaj Winiarski uważa, że samodzielność powinna być rozumiana jako „cecha osobowości lub też sytuacja, stan niezależności życiowej. Samodzielny człowiek odznacza się tym, że nie jest uzależniony od nikogo, daje sobie sam radę w życiu, nie potrzebuje żadnej pomocy, a także nie podlega czyjejś władzy. Psychologowie ujmują tę właściwość w aspekcie behawioralnym sprowadzając ją do aktywności jednostki polegającej na podejmowaniu zadań, ich realizacji, kontroli przebiegu realizacji i jej skutków bez udziału, ingerencji innych osób” (Winiarski 2000, s. 189). Autor podkreśla, że samodzielność charakteryzuje się umiejętnością kierowania swoim życiem zgodnie z uznawanymi wartościami, z czego wynika umiejętność rozwiązywania problemów i zdolność zaspokajania własnych potrzeb biologicznych, psychicznych i społecznych.

Irena Mudrecka pisze, że samodzielność to kategoria nierozzerwalnie związana z aktywnością, niezależnością i samosterowaniem „będąca warunkiem prawidłowego rozwoju, określanego jako odwaga jednostki do bycia sobą, stawiania się indywidualnym człowiekiem, gotowość do pełnienia ról społecznych” (Mudrecka 2006). Włodzimierz Szewczuk natomiast traktuje samodzielność jako zjawisko rozwojowe związane z podejmowaniem działań poprzedzonych planowaniem. (Szewczuk 1979, s. 259–260). W rozważaniach o samodzielności istotne jest także czy osoba samodzielna jest w swoim działaniu skuteczna. Miarą tej skuteczności społecznego funkcjonowania jest stosunek realizowanych ról do grupowego standardu tych ról (Paluchowski 1982, s. 110).

Samodzielność to także przyjęcie odpowiedzialności za swoje życie, potrzeba autonomii i dalszego rozwoju (Mudrecka 2006). Zdaniem Piotra Stępniaaka bycie samodzielnym wymaga wzięcia odpowiedzialności za „umocowanie społeczne” młodego człowieka poza murami ośrodka (Stępniaak 2008). Zrozumiałe jest, że usamodzielnienie wychowanków MOW opuszczających placówki powinno być realizowane jako proces stopniowego wchodzenia w „dorosłe” funkcjonowanie, pod opieką pedagoga-opiekuna.

Usamodzielnianie wychowanków MOW jako forma przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu

Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze stosunkowo dobrze wywiązują się z zadań o charakterze reedukacyjnym, co pozwala nieletnim wyrównywać braki edukacyjne, gorzej natomiast funkcjonują w zakresie współpracy z rodziną i na polu resocjalizacji nieletnich (Greczuszkin, Ostrianska 2005). Wiele niepokojów budzi proces usamodzielniania wychowanków.

Proces usamodzielniania jest niezwykle ważnym elementem kończącym oddziaływanie resocjalizacyjne i wychowawcze w ośrodku. Młodzi ludzie po ukończeniu 18 lat wracają do swoich środowisk, najczęściej destrukcyjnych, co sprawia, że

efekty oddziaływań resocjalizacyjnych mogą zostać zniweczone (Górnicka 2010). Nawet jeśli wychowankowie wychodząc z ośrodków są pozytywnie zmotywowani, chcą przestrzegać zasad współżycia społecznego, kontynuować naukę czy podjąć pracę – rodzina pochodzenia często nie jest w stanie tych motywacji podtrzymać, a czasami jej działanie jest demoralizujące. Tylko nieliczni powracając do środowisk rodzinnych dobrze funkcjonują. Losy dużej części byłych wychowanków wiodą poprzez uzależnienia, konflikty z prawem, do zakładów poprawczych a później więzień, pomimo realizowania różnego rodzaju pomocy instytucjonalnej. Dlatego ogromną szansą jest prawidłowo realizowane usamodzielnianie, traktowane jak proces przygotowania wychowanka do uczestnictwa w życiu społeczeństwa.

Usamodzielnianie młodzieży niedostosowanej społecznie przebywającej w MOW regulują: ustawa o pomocy społecznej z 12.03.2004 r. (Dz.U. z 2004 r., Nr 64, poz. 593 ze zm.), ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. (Dz.U. z 2011 r. Nr 149, poz. 887 ze zm.) i Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie z dnia 3.08.2012 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 954).

Z przepisów tych wynika, że osoba opuszczająca całodobowe ośrodki wychowawcze, opiekuńczo-wychowawcze, m.in. Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze, zostaje objęta pomocą mającą na celu jej życiowe usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem przez pracę socjalną, a także pomocą:

- pieniężną na usamodzielnienie;
- pieniężną na kontynuowanie nauki;
- w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, w tym w mieszkaniu chronionym;
- w uzyskaniu zatrudnienia;
- na zagospodarowanie – w formie rzeczowej (Dz.U.2004 Nr 64, poz. 593, art. 88, pkt 1).

Aktem wykonawczym do tej ustawy jest rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z 3 sierpnia 2012 roku w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki i zagospodarowanie. Reguluje ono warunki i tryb przyznawania pomocy pieniężnej, sposób przygotowywania i realizacji indywidualnego programu usamodzielnienia, a także zadania opiekuna usamodzielnienia oraz tryb zawieszania tej pomocy. Przy czym pomoc pieniężna może zostać przekazana dopiero pod warunkiem wskazania, na dwa miesiące przed osiągnięciem pełnoletności wychowanka, opiekuna usamodzielniania (zgłoszenie w PCPR) i przedstawienia jego pisemnej zgody na przyjęcie obowiązków, złożenie indywidualnego programu usamodzielnienia i wniosku o przyznanie pomocy (§ 2.1). Rozporządzenie wskazuje, że osoba usamodzielniana zobowiązana jest do pisemnej deklaracji o przeznaczeniu pomocy na zaspokojenie ważnej życiowej potrzeby, takiej jak: poprawa warunków mieszkaniowych, podniesienie kwalifikacji zawodowych, stworzenie warunków do działalności zarobkowej, pokrycie wydatków związanych

z nauką, innych niż wymienione w art. 88 ust. 1, pkt 2 Ustawy z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (§ 2.3). Przyznanie pomocy na kontynuowanie nauki następuje na podstawie planu kontynuowania nauki zawartego w indywidualnym programie usamodzielniania oraz przedłożenia na początku każdego semestru zaświadczenia stwierdzającego kontynuowanie nauki w gimnazjum, szkole ponadgimnazjalnej, szkole ponadpodstawowej lub szkole wyższej (§ 2.4).

Indywidualny Program Usamodzielniania powinien zawierać: plan podejmowanych działań i terminy ich realizacji, zobowiązanie osoby usamodzielnianej do realizacji postanowień programu i określać współdziałanie i wspieranie osoby usamodzielnianej w kontaktach z rodziną czy środowiskiem. Należy w nim także określić wykształcenie takiej osoby (zgodne z aspiracjami i możliwościami), sposób jego uzyskania, metody uzyskania kwalifikacji zawodowych, pomoc w ustaleniu uprawnień do ubezpieczenia zdrowotnego, umożliwienie uzyskania odpowiednich warunków mieszkaniowych (m.in. poprzez możliwość zamieszkania w mieszkaniu chronionym, bursie/internacie do czasu ukończenia nauki czy pomoc w uzyskaniu mieszkania socjalnego z zasobów gminy); całkowite lub częściowe pokrycie osobie usamodzielnianej studiującej w szkole wyższej wydatków związanych z zakwaterowaniem; pomoc w podjęciu zatrudnienia i uzyskaniu przysługujących świadczeń (Górnicka 2010; 2015).

Wybór i rola opiekuna usamodzielniania w świetle problemów psychospołecznych wychowanków MOW

Adolescencja jest okresem wyraźnej ewolucji obejmującym całą sferę życia młodego człowieka, dlatego też psychologowie określają ten etap rozwoju jako najtrudniejszy i najbardziej złożony, mający decydujący wpływ na dalsze losy jednostki, jej postawy i orientacje życiowe, wartości, zainteresowania, poglądy itp. Nastolatek, szczególnie taki, który pozbawiony jest wsparcia rodzinnego podczas radzenia sobie z intensywnymi emocjami i problemami może sięgać po jedyne znane mu – destrukcyjne – strategie zaradcze (por. Wycisk, Ziółkowska 2009; Brzezińska, Bardziejewska, Ziółkowska, 2003). Młodzieży trafiającej do MOW brakuje poczucia bezpieczeństwa, przewidywalnej sytuacji i oparcia w dorosłych. W rodzinach pochodzenia jej podstawowe potrzeby często nie są zaspokajane, brakuje jawnych i stabilnych reguł i oczekiwań. Niezależnie jednak od obiektywnego stanu rzeczy jeśli jednostka odczuwa niezaspokojenie potrzeby miłości i bezpieczeństwa skutkuje to frustracją. Następstwem frustracji i deprywacji może być pogłębienie zaburzeń emocjonalnych i tendencji agresywnych, czego efektem będzie wytworzeniem wrogości. Postawy wrogości ukształtowane w rodzinie mogą następnie ulegać transformacji w bardziej złożone struktury osobowościowe i zastają przeniesione na szerszy układ społeczny. Bronisław Urban podkreśla, że zaburzenia emocjonalne wywołane oddziaływaniem niekorzystnych czynników

organicznych lub środowiskowych, wyrażające się przeżywaniem negatywnych stanów psychicznych, o charakterze hiperaktywności, ciągłej i niekontrolowanej ekspresji lub przybierające postać apatii, wycofania zahamowania mogą przerodzić się w nieprzystosowanie społeczne a w konsekwencji w zachowania przestępcze (Urban 2007). Początkowo neutralne w stosunku do systemu normatywnego zaburzenia emocjonalne mogą z czasem stać się przyczyną naruszania przyjętych standardów, norm obyczajowych i moralnych. Dzieci z rodzin dysfunkcyjnych żyją w ciągłym napięciu wynikającym z konfliktów i kryzysów rodzinnych, w związku z tym nie potrafią się koncentrować i mają słabą pamięć, co z kolei skutkuje problemami szkolnymi. Podobnie jak rodzice, żyją z dnia na dzień, nie planując przyszłości. Mają problemy z komunikowaniem się, mały zasób słów i niskie umiejętności w budowaniu wypowiedzi. Rodzice, na ogół, przekazują im ubogie dziedzictwo kulturowe (wzorce, normy, wiedza o świecie, potrzeba kontaktu z kulturą). Nie mają dostępu do zajęć wspierających rozwój: artystycznych, sportowych, edukacyjnych. Brakuje im motywacji do działania i poczucia odpowiedzialności i obowiązku – co może być źródłem negatywizmu szkolnego. Nie umieją działać długofalowo ani uczyć się na błędach. Unikają porażek i ryzyka. Często są bierne, roszczeniowe, egoistyczne, mają nierealistyczne wyobrażenia i oczekiwania. Charakterystyczne dla wychowanków MOW są różne formy kompensacji: kłamstwa, manipulacje, fantazje, ucieczka w uzależnienia.

Robert Opora (Opora 2010) charakteryzując zachowania aspołeczne wychowanków placówek resocjalizacyjnych wskazywał na ich egocentryzm, zewnętrzne poczucie kontroli, konkretność (postrzeganie sytuacji bez uwzględnienia ogólnych zasad), instrumentalność (zachowanie traktowane na zasadzie bezwzględnej wymiany), impulsywność oraz krótkoterminowość (postępowanie nie uwzględniające odległych konsekwencji). Wszystkie działania ośrodków wychowawczych powinny uwzględniać te manifestacje niedostosowania społecznego prezentowane przez wychowanków.

Irena Obuchowska zwracała uwagę na fakt, że pobyt w placówce sprzyja występowaniu takich cech, jak brak aspiracji, obniżona samoocena, lęk przed rozpoczęciem samodzielnego życia (Obuchowska 1997). Tak więc spodziewać się można, że najczęściej spotykane problemy usamodzielnianych wychowanków to brak realnej oceny własnej osoby i swoich możliwości, niskie poczucie wartości, niskie poczucie sprawczości, brak wiedzy o świecie, umiejętności społecznych, komunikacyjnych, brak poczucia bezpieczeństwa, lęk przed nowymi sytuacjami, skoncentrowanie na sobie, agresja, przewrażliwienie na punkcie własnej godności oraz niska i nietrwała motywacja do działania.

W związku z tym niezwykle istotna jest rola pedagoga przygotowującego wychowanka do samodzielności życiowej. Model usamodzielniania wychowanków MOW jest procesem korekcyjnym, adresowanym do osób, których negatywne doświadczenia z dzieciństwa i dorosłości mogą stać się przyczyną problemów w dorosłym życiu. Celem pracy opiekuna jest przygotowanie osoby opuszczającej

ośrodek do samodzielnego funkcjonowania a także wspieranie go, motywowanie i towarzyszenie w procesie reintegracji społecznej w sposób dostosowany do jej potrzeb. Głównym założeniem powinno być indywidualne podejście do wychowanka – każda osoba objęta pomocą może stawiać sobie własne cele, dążyć do nich własną drogą, w swoim tempie. Skuteczna pomoc w usamodzielnieniu powinna być nastawiona na rozwiązywanie problemów, których źródłem są wcześniej wspomniane deficyty i zaburzenia emocjonalne młodzieży przebywającej w MOW. Nie potrafiąc samodzielnie się z nimi uporać mogą poszukiwać doraźnych metod kompensacji. Cechą młodych ludzi nieumiejących poradzić sobie z wyzwaniami samodzielnego życia jest łatwość życia w nierealnym świecie (w świecie fikcji) i ucieczka w uzależnienia. Tak więc należy się liczyć z występowaniem zachowań ryzykownych, takich jak picie alkoholu lub stosowanie innych środków odurzających, kłamstwami, manipulacjami itp. Dopóki nie uzyskają pomocy w sferze emocjonalnej, nie można oczekiwać od nich dojrzałości wymaganej od człowieka dorosłego. Trudno też będzie o wzmocnienie motywacji do nauki czy rozwoju zawodowego. Dlatego tak ważny jest wybór i kwalifikacje zawodowe opiekuna usamodzielniania. Jeśli uda mu się uzyskać zaufanie i choćby wstępną motywację do zmiany, dzięki osobistej relacji z wychowankiem, jest szansa na powodzenie tego procesu.

W Polsce proces usamodzielniania rozpoczyna się, zgodnie z ustawą, 6 miesięcy przed ukończeniem przez wychowanka 18 roku życia. Niestety zdarza się, że wychowanek nie bierze udziału w tworzeniu planu usamodzielniania, tylko podpisuje przygotowany przez opiekuna dokument. Jak wynika z raportu dotyczącego badania przeprowadzonego w placówkach powiatu wałbrzyskiego (MOW, MOS, DD, ZP) i zakładu poprawczego w powiecie świdnickim w ramach projektu „Młodzi Gniewni – wypracowanie nowych i skutecznych metod integracji społecznej młodzieży wykluczonej lub zagrożonej wykluczeniem społecznym” w 2012 r. wśród 781 badanych wychowanków (w wieku 17–19 lat) 64% nie było zaangażowanych w realizację Indywidualnego Planu Usamodzielniania. Jeśli opiekunem jest pracownik socjalny Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie (PCPR) (nie pedagog związany z MOW) jego kontakty z wychowankiem często sprowadzają się do kilku formalnych spotkań związanych z dostarczeniem zaświadczeń i podpisywaniem dokumentów. Najkorzystniejszy zatem wydaje się wybór na opiekuna usamodzielniania wychowawcy wybranego przez wychowanka, pracującego w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym. Taki opiekun, znający młodego człowieka, któremu ma pomóc wejść w dorosłe życie, ma znacznie większe szanse udzielenia mu realnej pomocy w każdej sferze.

Optymalnym rozwiązaniem jest stworzenie specjalnych programów usamodzielniania przez MOW, pozwalających na stopniowe uzyskanie samodzielności w bezpiecznych warunkach. Interesujące są inicjatywy mające na celu jak najszersze uczenie nie tylko samoobsługi czy podejmowania samodzielnych decyzji ale też radzenia sobie z życiowymi wyzwaniami i problemami (także emocjonalnymi)

poprzez pomoc specjalistów; psychologów i terapeutów. Na uwagę zasługują dwie inicjatywy: księży Orionistów oraz dyrekcji i kadry MOW w Radzionkowie.

Projekt „Damy radę”

Dobrym rozwiązaniem, dla zwiększenia efektywności procesu resocjalizacji, jest możliwość stworzenia grupy usamodzielniającej w osobnym budynku stojącym na terenie należącym do MOW, jak to zrobiono w Radzionkowie. Wychowanki wykazujące predyspozycje do życia zgodnie z obowiązującymi normami moralno-prawnymi mieszkają w samodzielnym lokalu, przy ograniczonej opiece wychowawczej. Mogą dzięki temu nabywać umiejętności niezbędne do samodzielnego funkcjonowania oraz weryfikować je w praktyce. Program „Damy radę” jest kontynuacją rozpoczętego procesu terapeutyczno-resocjalizacyjnego prowadzonego w placówce, a jednocześnie ostatnim etapem przystosowywania wychowanek do funkcjonowania w społeczeństwie. Przygotowuje je do powrotu do naturalnego środowiska zamieszkania, nawiązywania prawidłowych relacji interpersonalnych oraz zapobiegania pogłębianiu się dysfunkcji środowiskowych.

Grupa biorąca udział w programie może liczyć maksymalnie 10 dziewcząt, które mają rocznikowo 16 lat, uczą się w gimnazjum lub w szkole ponadgimnazjalnej w placówce lub w szkole środowiskowej, przejawiają predyspozycje do funkcjonowania zgodnego z normami społecznymi oraz mają motywację do zmiany i deklarują chęć zmiany. Wychowanki biorą udział w programie do czasu ustania przyczyny pobytu w placówce (zwykle do ukończenia 18 roku życia). Dla każdej z nich przygotowany jest indywidualny plan usamodzielniania, dostosowany do jej specyficznych potrzeb.

Głównymi celami programu są:

- ograniczenie instytucjonalnego systemu wychowania;
- funkcjonowanie wychowanek w środowisku zbliżonym do naturalnego;
- wyrównanie szans w podjęciu dorosłego samodzielnego życia;
- przybliżenie wychowankom warunków panujących w domach rodzinnych;
- zapobieganie wykluczeniu społecznemu pełnoletnich wychowanek placówki.

Jako cele szczegółowe autorzy projektu podali pogłębianie zdobytych umiejętności życia codziennego umożliwiających prawidłowe i samodzielne funkcjonowanie w środowisku zamieszkania, naukę samodzielności, odpowiedzialności, umiejętności podejmowania ważnych życiowych decyzji, motywowanie do nauki oraz pełnego usamodzielnienia zawodowego i społecznego, pobudzanie mechanizmów samokontroli oraz samoświadomości, poprawę relacji rodzinnych (obecnych i przyszłych) poprzez zmianę postaw wychowanek, wdrażanie do samodzielności i odpowiedzialności za siebie i innych.

Spodziewane efekty programu to:

- zwiększenie świadomości własnych potrzeb i możliwości;

- uadekwatnienie obrazu własnej osoby;
- nabycie umiejętności dążenia do wyznaczonego celu;
- nabycie większej samodzielności życiowej wychowanek – umiejętności prowadzenia samodzielnego gospodarstwa domowego;
- integracja ze środowiskiem lokalnym i zdobycie umiejętności współżycia międzysąsiedzkiego;
- rozwinięcie umiejętności komunikacyjnych oraz umiejętności konstruktywnego rozwiązywania konfliktów;
- integracja grupy wokół wspólnego celu, wykształcenie umiejętności współpracy w grupie;
- podejmowanie decyzji rozwijających grupę, odpowiedzialności za członków grupy, samodyscyplina;
- zinternalizowanie norm poprzez ukazanie walorów prawidłowego funkcjonowania w środowisku społecznym;
- nabycie umiejętności właściwego użytkowania docelowego lokalu mieszkalnego po usamodzielnieniu się (Projekt „Damy Radę” MOW w Radzionkowie).

Istotnym warunkiem uczestnictwa w projekcie jest spisanie kontraktu i potraktowanie go jak poważnej umowy obowiązującej obie strony. Każdy kontrakt zawiera cele, warunki realizacji, zadania obu stron oraz przewidywane efekty. Obejmuje krótkie odcinki czasowe lub zadania związane z częstkowymi etapami. Pierwszy poziom zwykle dotyczy najprostszych celów wynikających z uczenia się prawidłowej samoobsługi, zasad współżycia grupowego, prawidłowej komunikacji. Wychowanki osobiście wybierają opiekuna usamodzielnienia, co pozwala na lepszą komunikację z wychowawcą, opartą na osobistych relacjach, a w konsekwencji wzmocni skuteczność oddziaływań i współpracę. Dzięki zawarciu kontraktu wychowanka bierze udział w swoim procesie usamodzielnienia, opiekuna natomiast traktuje jak życzliwego partnera.

Indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny obejmuje:

- rodzaje i formy oddziaływań resocjalizacyjnych, zakres, kierunki i formy nauczania, kształcenia zawodowego, jakimi wychowanka ma zostać objęta oraz jej indywidualne obowiązki, wiążące się z przebiegiem nauczania;
- zakres i formy współpracy z rodziną i innymi osobami w celu doprowadzenia do integracji społecznej oraz do usamodzielnienia się;
- program przygotowań wychowanki do życia po opuszczeniu placówki.

Wychowanka powinna aktywnie uczestniczyć w opracowaniu indywidualnego programu usamodzielniania. W pracy grupowej podczas wspólnego funkcjonowania w mieszkaniu podczas projektu obowiązują następujące zasady:

- przyswojenie przez członków grupy idei wzajemnej pomocy i uruchomienie w grupie tej pomocy;
- rozumienie i wykorzystywanie w pracy procesu grupowego, czyli dynamicznej sekwencji zdarzeń pojawiających się w życiu każdej grupy, a polegających na

wspólnym rozwiązywaniu problemów, wyrażaniu stosunku emocjonalnego do i wobec innych;

- kształtowanie wzorów relacji interpersonalnych, dążenie do wzmocnienia zdolności uczestników do samodzielnego i autonomicznego funkcjonowania;
- nauczenie uczestników wykorzystywania doświadczenia grupowego do funkcjonowania w różnych sytuacjach w życiu realnym.

Podstawową formą pracy grupowej jest stworzenie społeczności korekcyjnej.

Zasady funkcjonowania społeczności korekcyjnej podczas projektu są następujące:

- członkami społeczności korekcyjnej są wszystkie wychowanki i wychowawcy przebywający w mieszkaniu usamodzielniania;
- społeczność sama ustala obowiązujące zasady i reguły;
- celem społeczności korekcyjnej jest wspieranie i wzajemna pomoc w rozwoju, terapii i resocjalizacji jej członków;
- udział w społeczności jest dobrowolny;
- warunkiem dobrego funkcjonowania społeczności jest pełna otwartość, szczerłość i odpowiedzialność jej członków;
- każdy członek społeczności ma prawo wypowiadać się na temat wspólnych spraw;
- każdy członek społeczności ma prawo zwołać zebranie grupy i postawić na nim problem do rozstrzygnięcia;
- społeczność może określić etapy terapii i resocjalizacji swoich członków i okresowo oceniać ich przebieg (Projekt „Damy Radę” MOW w Radzionkowie).

Osoby uczestniczące w projekcie, samodzielnie (bez pomocy pracowników obsługi), wspólnie wykonują wszystkie czynności samoobsługowe: sporządzanie jadłospisu, zakup produktów spożywczych potrzebnych do przygotowania posiłków, przygotowanie posiłków, sprzątanie, pranie, dbanie o mieszkanie i sprzęt gospodarstwa domowego (współodpowiedzialność za jego stan i naprawy), dbanie o otoczenie zewnętrzne, samodzielne remontowanie pomieszczeń. Budżet grupy składa się ze stawki żywieniowej x liczba wychowanek x liczba dni w miesiącu, funduszy na środki czystości, funduszy na opłaty (czynsz, RTV, energia, telefon, woda, Internet), funduszy przeznaczonych na organizację wypoczynku zimowego i letniego. Zakupy niezbędnych produktów dziewczęta robią samodzielnie (każda wychowanka dokonuje zakupu produktów spożywczych potrzebnych do przygotowania przez nią posiłków dla całej grupy, przy czym codziennie gotuje inna osoba) i środków czystości (co miesiąc inna wychowanka sporządza listę potrzebnych artykułów i dokonuje ich zakupu). Wychowanki mogą podejmować różne formy pracy zarobkowej (praca powinna mieć charakter dorywczy – roznoszenie ulotek, pakowanie zakupów w markecie). Uzyskane wynagrodzenie może być przeznaczone na cele, takie jak zaspokojenie potrzeb własnych (książki, odzież, kosmetyki), wspólne wyjazdy grupy na wycieczki, wyjścia do kina, teatru, na basen. Dorosłe wychowanki mają możliwość zatrudnienia na umowę zlecenie. Mieszkając i pracując razem dziewczęta tworzą wspólnotę, organizują uroczystości: urodziny, święta,

ważne dla grupy rocznice. Istotne jest stworzenie poczucia intymności i wspólnoty, co w przyszłości pozwoli na budowanie tradycji we własnych rodzinach. Uczestniczki programu mają możliwość wyboru szkoły zgodnie z własnymi zainteresowaniami i możliwościami. Każda z nich zobowiązana jest do uczestnictwa w wybranym przez siebie kole zainteresowań w domu kultury lub w placówce. Obowiązkowo, raz w tygodniu, cała grupa uczestniczy w zajęciach konwersacyjnych z języka angielskiego. Dziewczęta mają możliwość wyboru wolontariatu, np. w świetlicach środowiskowych, co umożliwia im kontakt z rówieśnikami, a także zaspokaja potrzeby bycia użytecznym i potrzebnym.

Projekt „Trampolina” Księży Orionistów

„Trampolina” to projekt służący resocjalizacji, usamodzielnieniu i zapobieganiu wykluczeniu społecznemu wychowanków MOW prowadzonego przez Księży Orionistów, mieszczącego się w Warszawie (ul. Barska 4) i jego filii w Aninie (ul. Odsieczy Wiednia 13), w którym aktualnie przebywa 99 wychowanków w wieku 13–19 lat („Barska” – 72 osoby, „Anin” – 17 osób).

Podczas pierwszego etapu realizowanego w ośrodku w Warszawie powstaje Plan Edukacyjno-Terapeutyczny (IPET) pomagający w stworzeniu partnerstwa w procesie wychowania i motywacji do zmiany postaw oraz pracy wychowanka nad sobą. Rozpoczyna się pod koniec II klasy gimnazjum cyklem wykładów oraz zajęciami służącymi odkrywaniu własnego potencjału zawodowego. Zajęcia prowadzone są przez psychologów-terapeutów, wykwalifikowanych doradców zawodowych w porozumieniu z pracownikiem socjalnym ośrodka. Następnie do końca nauki w gimnazjum, w specjalnie tworzonych, dobrze wyposażonych pracowniach, chłopcy zdobywają wiedzę teoretyczną i praktyczną w zawodach kucharz gastronomii i stolarz.

W drugim etapie projektu, chłopcy przenoszą się do Filii Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego, Centrum Edukacyjnego „Trampolina I” w Aninie. Trafiają tu absolwenci ośrodka macierzystego, którzy ukończyli co najmniej gimnazjum i zgłosili chęć pozostania w ośrodku (z powodu braku warunków w domu rodzinnym, lęku spowodowanego powrotem, obawą powrotu do uzależnienia, czy z powodu nowych aspiracji i celów), aby kontynuować naukę i wziąć udział w drugim etapie usamodzielnienia. Program obejmuje zajęcia ogólnorozwojowe, zajęcia edukacyjne, warsztaty psychoedukacyjne, doradztwo zawodowe, kursy zawodowe, warsztaty umiejętności społecznych. Uczestnicy projektu przygotowują się do samodzielnego życia, uczęszczają do szkół ponadgimnazjalnych na terenie Warszawy, odbywają kursy zawodowe, szkolenia oraz terapie indywidualne i grupowe (w zależności od potrzeb: terapia psychologiczna, uzależnień).

W ośrodku otrzymują pomoc w nauce, korzystają z różnych form doskonalenia zawodowego: kursy prawa jazdy, operatorów wózków widłowych. Rozwijają

swoje zainteresowania muzyczne (lekcje gry na instrumencie, zajęcia w studiu nagraniowym), sportowe (siłownia, tenis stołowy, bilard, korzystanie z basenu i sali gimnastycznej) i inne. Uczą się także gospodarowania środkami finansowymi, załatwiania swoich osobistych spraw w urzędach (np. zameldowanie, prawo jazdy, dowody osobiste), zakładają konta bankowe. Mimo że w ośrodku nadal są osoby odpowiedzialne, np. za wyżywienie, chłopcy pomagają w zakupach i dbają o wspólny dom. Przechodzą dwutygodniowe turnusy psychoedukacyjne (socjoterapia, treningi zastępowania agresji, programy profilaktyczne w zakresie zapobiegania narkomanii i alkoholizmowi). Program zawiera także warsztaty umiejętności wychowawczych i terapie rodzinne (z udziałem rodzin pochodzenia) oraz hipoterapię, prowadzoną przez wykwalifikowanych terapeutów. Niezwykle istotne jest, że wychowankowie mogą pozostać w projekcie do czasu ukończenia szkoły (obecnie jest w ośrodku czterech maturzystów). Niektórzy chłopcy po zajęciach szkolnych podejmują pracę zarobkową.

Planowane są kolejne etapy projektu (informacje uzyskane od dyrektora MOW).

- Mieszkania Rotacyjne – Trampolina II (od drugiej połowy 2016 r.): zaadaptowano na kawalerki otrzymane na użytek ośrodka pomieszczenia, zakwalifikowane wcześniej jako „suszarnie” w budynkach mieszczących się w różnych dzielnicach Warszawy. Zamieszkają w nich uczestnicy projektu, przechodzący na kolejny etap usamodzielnienia. Dobrym kierunkiem jest systemowe podejście do wychowanka, zaspokajające jego potrzeby na poziomie materialnym, psychologicznym i duchowym (duszpasterstwo), przy jednoczesnym wydłużeniu czasu wsparcia i opieki, pomagające mu „małymi krokami” wejść w dorosłe życie, jasno określonymi etapami. Do mieszkań treningowych trafią chłopcy, którzy ukończyli szkołę średnią i są przygotowani, aby pracując (i ewentualnie kontynuując naukę), samodzielnie utrzymywać (opłacając czynsz i media) powierzone im mieszkanie rotacyjne. Prowadząc codzienne życie będą mogli w każdej chwili skorzystać ze wsparcia opiekunów z Anina. Dopiero po takiej próbie, przy dalszej pomocy Ośrodka, podejmą starania o własne lokum. Istotne jest, że każdy uczestnik programu „Mieszkania Rotacyjne” funkcjonować będzie pod nadzorem pedagogicznym MOW (wychowawca towarzyszący – na zasadzie pracownika socjalnego), według konkretnego planu, z grupami wsparcia, okresową weryfikacją itp.
- Centrum terapeutyczne Trampolina III: Centrum powstanie w Warszawie przy ul. Knyszyńskiej 1. Składać się będzie z dwóch części zależnych od siebie i wzajemnie się uzupełniających. W pierwszej – przeznaczonej dla podopiecznych MOW – realizowane będą cele terapeutyczne i psychopedagogiczne. W jej obrębie organizowane będą warsztaty psychoedukacyjne, takie jak DDA, TZA, terapia uzależnień i zajęcia z doradztwa zawodowego. Działalność drugiej części planowanego centrum nastawiona będzie na diagnozę, pomoc psychiatryczną i psychologiczną osobom niezwiązanym z placówką. Ich terapia finansowana będzie ze środków NFZ, Funduszy Unijnych i innych.

- Centrum Edukacyjne Trampolina IV: Centrum Edukacyjne Trampolina IV w Aninie, mieścić będzie profesjonalne warsztaty szkolne przeniesione z MOW na Barskiej, w których wychowankowie będą mogli uczyć się stolarstwa ze szczególnym akcentem na renowację starych mebli. W planach jest także niewielka stadnina koni z przeznaczeniem na hipoterapię dla wychowanków i okolicznych mieszkańców (na razie w fazie projektowania). Opieką nad końmi i utrzymaniem porządku w stajni zajmować się będą profesjonalści (z pomocą wolontariuszy – uczestników projektu Trampolina i wychowanków MOW).

Zakończenie i wnioski

Zmieniająca się nieustannie rzeczywistość społeczna i ekonomiczna wymaga dostosowania form i metod pracy w placówkach MOW. Dotychczasowy system wyręczał podopiecznych w zajęciach samoobsługowych, co skutkowało niewielkim przygotowaniem osób opuszczających placówki do wykonywania codziennych podstawowych czynności. Obecnie wprowadzane zmiany, wymagają aprobaty pracujących w ośrodkach wychowawców. Z badań wynika, że pracujący w MOW wychowawcy w większości są przekonani o słuszności zmian (Zajęcka, Kamiński 2010, s. 226–227). Uważają, że rozszerzenie wachlarza wdrażanych czynności samoobsługowych przyczyni się do lepszego przygotowania do samodzielnego funkcjonowania wychowanków. Celem pracy prowadzonej w placówce resocjalizacji jest zrównoważenie negatywnych wpływów społecznych, którym wychowankowie w czasie pobytu w placówce nadal podlegają, niezbędne do uzyskania zmiany tożsamości jednostki nieprzystosowanej, a możliwe tylko wtedy, kiedy zajęcia prowadzone w ośrodku są bardziej atrakcyjne niż naciski wywierane przez grupę rówieśników poza ośrodkiem. Jeśli wychowankowie aktywnie w nich uczestniczą, są bezpośrednio zaangażowani, czują się bardziej związani z grupą rówieśniczą w ośrodku.

Ogromnym wyzwaniem jest także podejmowanie przez kadrę ośrodka współpracy ze służbami socjalnymi i władzami oświatowymi macierzystych gmin wychowanków sprzyjającej usamodzielnieniu się. Ośrodki MOW będące sprawnymi organizacyjnie, nowoczesnymi, samodzielnymi placówkami resocjalizacyjnymi, dobrze współpracującymi z lokalnym środowiskiem społecznym mogą dawać szansę na usamodzielnienie młodzieży w niej przebywającej.

Przedstawione programy różnią się kilkoma aspektami, głównie tym, że projekt w Radzionkowie dotyczy dziewcząt i realizowany jest podczas pobytu wychowanek w ośrodku, do ukończenia 18 roku życia, natomiast projekt księży Orionistów dotyczy chłopców i wydłuża tę ustawową pomoc o kolejne miesiące, do momentu ukończenia przez uczestnika szkoły średniej, a od drugiej połowy 2016, jeśli uda się uruchomić kolejną fazę projektu, jeszcze dłużej (mieszkania

rotacyjne). Z czasem, ewaluacją tych programów będą scenariusze życiowe wychowanków. Wydaje się jednak, że spełnią oczekiwania zarówno uczestników, jak i kadry ośrodków. Dzięki nim wychowankowie nauczą się samodzielności (gospodarowania pieniędzmi, gotowania, prania, sprzątanía), funkcjonowania w małej społeczności i podejmą próby radzenia sobie poza ośrodkiem, co niewątpliwie może być początkiem ich nowej drogi życiowej. W pełni uzasadnione jest poszukiwanie rozwiązań i możliwości wsparcia młodzieży opuszczającej MOW. Interesującą propozycją jest tworzenie mieszkań i domów treningowych (podejmowanych jeszcze na zbyt małą skalę), pozwalających na naukę najprostszych działań przydatnych w dorosłym życiu, takich jak płacenie rachunków i załatwianie spraw urzędowych. Choć widmo powrotu do rodziny pochodzenia i środowiska, dla większości konieczne, stanowi ogromne niebezpieczeństwo zniweczenia podjętych wysiłków resocjalizacyjnych i wychowawczych, coraz częściej pojawiają się inicjatywy dające realną szansę usamodzielnianym wychowankom.

Abstract: Empowerment Foster Children Youth Education Centers

Youth Educational Centers (YEC) are open social rehabilitation institutions for socially maladjusted adolescents who are placed in such centres by court order. The wards who become self-dependent and return to their usual destructive upbringing environments give cause for concern. There is a risk that various social rehabilitation and educational measures taken in the center will be undone. If a person is to function well, they need to be provided with necessary assistance during the so-called self-empowerment process that will prepare them to function in society. This article is to draw attention to the impact of the YEC aiming at the self-empowerment of wards, exemplified by the "Trampolina" project by the Orionist Fathers (YEC, Barska Street in Warsaw) and the project of forming and running the "Damy radę" (We will manage) empowerment group at the YEC in Radzionków.

Key words: Youth Educational Centre, self-empowerment of wards, self-empowerment programmes, socially maladjusted adolescents

Bibliografia

- [1] Adamski E., 1999, *Personalistyczna wizja osoby jako podmiotu wychowania – jej prawa i wynikające stąd dyrektywy wychowawcze*, [w:] *Podmiotowość w wychowaniu, między ideą a realnością*, (red) Kubiak- Szymborska E., „Wers”, Bydgoszcz.
- [2] Brzezińska, A., Bardziejewska, M., Ziółkowska B. (red.), 2003, *Zagrożenia rozwoju w okresie dorastania*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań.
- [3] Górnicka B., 2010, (współredakcja: Karol Neisch) *Ochotnicze Hufce Pracy w systemie wsparcia społecznego młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym*, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Opole, s. 176.
- [4] Górnicka B., 2015, *Metodyka pracy opiekuńczo-wychowawczej – wybrane zagadnienia*, Uniwersytet Opolski, Opole.
- [5] Górniewicz J., 2001, *Kategorie pedagogiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olszryn.

- [6] Górski S., 1985, *Metodyka resocjalizacji*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- [7] Greczuszkin A., Ostrianska Z., 2005, *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego*, Wydawnictwo Norbertinum, Lublin.
- [8] Kamiński A., 2005, *Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze w Polsce, ich zadania i sposoby funkcjonowania*, [w:] *Profilaktyka, Opieka, Wychowanie, Resocjalizacja – wybrane aspekty*, (red.) Socha-Kołodziej K., Zajęcka B., Wydawnictwo AJD, Częstochowa.
- [9] Konopczyński M., 2006, *Twórcze metody resocjalizacji*, PWN, Warszawa.
- [10] Korzeniowski K., 1983, *Podmiotowość człowieka. Metateoretyczne ramy teorii*, [w:] *Podmiotowość jednostki w koncepcjach psychologicznych i organizacyjnych*, Korzeniowski K., Zieliński R., Daniecki W., Wrocław.
- [11] Kwak A. (red.), 2006, *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*, Wydawnictwo Fundacja Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa.
- [12] Kwiatkowska H., 1998, *Pewność i wątpliwość w działaniu pedagogicznym*, [w:] *Tradycja i wyzwania edukacji, niepodległość, rozwój*, (red.) Paćławska K., Universitas, Kraków
- [13] Lernell L., 1978, *Zarys kryminologii ogólnej*, PWN, Warszawa.
- [14] Lipiec J., 1998, *Wolność i podmiotowość człowieka*, Kraków.
- [15] Lipkowski O., 1976, *Resocjalizacja*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- [16] Materiały MOW Księży Orionistów w Warszawie. Projekt „Trampolina” (materiały uzyskane przez autorkę podczas prowadzenia badań wychowanków w MOW woj. mazowieckiego 2015/2016 r.).
- [17] Materiały MOW w Radzionkowie. Projekt „Damy Radę” (materiały uzyskane przez autorkę podczas prowadzenia badań wychowanków MOW w woj. mazowieckim 2015/2016 r.).
- [18] Mudrecka I., 2006, *Samodzielność*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. V, (red.) Pilch T., Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- [19] Obuchowska I., 1997, *Dziecko w rodzinie i instytucji, od teorii do praktyki*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 3.
- [20] Okoń W., 1998, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- [21] Opora R., 2010, *Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [22] Paluchowski W.J., 1982, *Osobowościowe wyznaczniki skuteczności działania a cechy sytuacji*, [w:] *Efektywność a osobowość*, (red.) Obuchowski K., Paluchowski W.J., Ossolineum, Wrocław.
- [23] Pytka L., 2005, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wydawnictwo APS, Warszawa.
- [24] Raport z badania przeprowadzonego w placówkach MOW, MOS, DD, ZP powiatu wałbrzyskiego i zakładu poprawczego w powiecie świdnickim w ramach projektu „Młodzi Gniewni – wypracowanie nowych i skutecznych metod integracji społecznej młodzieży wykluczonej lub zagrożonej wykluczeniem społecznym”, Wrocław 2012, prowadzonego przez Fundację Edukacji Europejskiej w Wałbrzychu, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Wałbrzychu i Michael Tffernus e. V. Institut Stühlingerstr Freiburg Niemcy – współfinansowanego z środków Unii Europejskiej.
- [25] Stępnia P., 2008, *Opieka i pomoc udzielana nieletnim w usamodzielnieniu*, „Resocjalizacja”, t. 2, (red.) Urban B., Stanik J.M., Warszawa.

- [26] Szczęsny W.W., 2003, *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- [27] Szewczuk W. (red.), 1979, *Słownik psychologiczny*, Ossolineum, Warszawa.
- [28] Urban B., 2007, *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna. Podręcznik akademicki* T. 1 i 2. PWN, Warszawa.
- [29] Winiarski M., 2000, *Rodzina – szkoła – środowisko, Problemy edukacji środowiskowej*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa.
- [30] Wojtyła K., 1969, *Osoba i czyn*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków.
- [31] Wycisk J., Ziółkowska B., 2009, *Młodzież przeciwko sobie. Zaburzenia odżywiania i samouszkodzenia - jak pomóc nastolatkom w szkole*, Difin, Warszawa.
- [32] Zajęcka B., Kamiński A., 2010, *Rola wychowawców we wprowadzaniu form samoobsługi wśród podopiecznych placówek resocjalizacyjnych*, [w:] *Powinności i kompetencje w wychowaniu osób niedostosowanych społecznie*, (red.) Bartkowicz Z., Węgliński A., Lewicka A., Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

Akty prawne

- [33] Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z 23 grudnia 2004 roku w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie, (Dz.U. z 2005, Nr 6, poz. 45).
- [34] Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z 3 sierpnia 2012 roku w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie (Dz.U. 2012 r., poz. 954).
- [35] Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, 26 października 1982 (Dz.U. 1982, Nr 35, poz. 228 z późn. zm.).
- [36] Ustawa z 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2011 r., Nr 149, poz. 887 ze zm.).
- [37] Ustawa z 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej, (Dz.U. z 2004 r., Nr 64, poz. 593).